

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl/Year: 6, Sayı/Number: 22,
Mart/March 2020, s./p. 90-100

Geliş/Submitted: 26.01.2020

Kabul/Accepted : 07.03.2020

Yayın/Published: 25.03.2020

DOI Number:

[10.29228/kesit.41945](https://doi.org/10.29228/kesit.41945)

Araştırma Makalesi

Dr. Öğr. Üyesi Türker Barış BULDUK
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0423-837X>
Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
turkerbulduk@gmail.com

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK VE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE ORTAKLAŞAN ATASÖZLERİ

Öz

Toplumların sosyokültürel yapılarını yansıtmada atasözleri önemli bir yere sahiptir. Tarih sahnesinde yer almış, özellikle köklü bir geçmişe sahip milletlerin hayat tarzlarının ve anlayışlarının atasözlerine farklı biçimlerde yansıdığı görülmektedir. Milletler, tarihleri boyunca karşılaştıkları olaylar neticesinde elde ettikleri tecrübeleri, gözlemleri sonraki kuşaklara etkili ve özlü sözlerle aktarırlar. Uzun süre sözlü gelenekte yaşayan bu sözler, daha sonra yazılı metinlerde de kullanılmaya başlar. Birçok Türk boyunu oba oba gezip o boylarda yaşayan sözlü gelenek ürünlerini 11. yüzyılda Dîvânu Lugâti't-Türk eseriyle yazıya geçiren Kaşgârlı Mahmud, eserinde bu nitelikteki sözlere de yer vermiştir. Bu sözlerden bazıları bugün Özbek Türkçesinde de yaşamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Dîvânu Lugâti't-Türk'teki atasözlerinin hangilerinin bugün Özbek Türkçesindeki atasözleriyle ortaklaştığını tespit etmek ve bu atasözlerini anlam bakımından incelemektir. Bu bağlamda, Orta Asya'da yaygın bir konuşma alanı bulunan Özbek Türkçesine ait atasözlerinde, Dîvânu Lugâti't-Türk ile aynı anlam özelliklerini devam ettiren birçok atasözünün olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Dîvânu Lugâti't-Türk, Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

SHARED PROVERBS IN DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TURK AND UZBEK TURKISH

Abstract

Proverbs have a crucial place in reflecting the sociocultural patterns of societies. It is figured out the fact that the lifestyle and understanding of nations which took place on the scene of history with their ancient history are reflected to proverbs in

shape of different ways. Nations convey the experiences and observations they have gained as a result of the events they have encountered throughout their history to the next generations with effective and concise words. These words, which have been in the oral tradition for a long time, are also used in written texts. Having traveled to many Turkic tribes and wrote oral tradition products living in those heights in the 11th century, Kaşğarlı Mahmud also included the words of this nature in his work. Some of these words live in Uzbek Turkish today. The aim of this study is to determine which proverbs in Dîvânu Lugâti't-Türk are in common with proverbs in Uzbek Turkish and to examine these proverbs in terms of meaning. In this sense, it is observed that many of Uzbek Turkish proverbs, which have a widespread conversation zone in Central Asia, are faced with the same semantic as in Dîvânu Lugâti't-Türk ones.

Keywords: Proverb, Dîvânu Lugâti't-Türk, Uzbek Turkish, Turkey Turkish.

GİRİŞ

Milletlerin yüzyıllar içindeki tecrübelerini özlü bir biçimde yansıttıkları atasözleri her dilde az ya da çok bulunmaktadır. Uzun yıllar sözlü gelenekte yaşayan bu atasözleri ancak yazılı metin hâline getirildikten sonra incelenebilmektedir.

Köktürk Kitabelerinden başlamak üzere Eski Türkçe dönemi ile onun devamı olan Orta Türkçe metinlerinde ortaya konan dil malzemesinde çok sayıda atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerinin anlamı, kullanım yaygınlığı, sosyal ve kültürel değerleri Türklerin din, kültür ve coğrafya olarak büyük değişimler yaşamasına bağlı olarak farklılaşmıştır. Çeşitli nedenlerle farklı coğrafyalara göçüp farklı kültürlerle etkileşime girip farklı dinleri benimseyen Türklerin sözlü gelenekte yaşayan ürünlerini, boy boy gezerek bir araya getiren Kaşğarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) adlı eserinde bu şekilde derlediği yüzlerce atasözüne de yer vermiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk, Kaşğarlı Mahmud tarafından Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla 1074 yılında Bağdat'ta yazılmış Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Eserde kelimeler, Arap dil bilgisi kurallarına göre düzenlenmiştir (Akar, 2017: 160).

DLT, 9.000 civarında Türkçe kelimenin Arapça karşılıklarını veren bir sözlüktür. Çeşitli bölümlerin veya kelime listelerinin sonunda yapılan gramer açıklamaları dolayısıyla 11. yüzyıl ölçünlü Türkçesinin küçük bir grameridir. 11. yüzyıldaki Türk boylarının ağızları hakkında bilgiler veren diyalektolojik bir çalışmadır. 11. yüzyıldaki Türk boy ve alt boyları hakkında bilgiler veren etnolojik bir eserdir. 11. yüzyıl Türk coğrafyasına ait birçok şehir, kasaba, köy, akarsu, göl, dağ adlarını içine alan, bunların birçoğunu bir haritada gösteren ve bazıları hakkında kısa bilgiler veren bir coğrafya eseridir. Yer adları yanında, kişi adlarına da yer veren onomastik bir çalışmadır. Türklere ait bazı efsaneleri, çeşitli âdet ve inanışları içine alan; tarım, hayvancılık, avcılık, çeşitli zanaat ve mesleklerle; giyim-kuşam, süslenme, eşya ve aletler, silahlar ve at takımları, çeşitli yiyecek, içecek ve yemeklerle ilgili bilgiler veren; eğlence, oyun ve çalgı aletleri hakkında bilgilenmemizi sağlayan bir halk bilimi eseridir. Çeşitli hastalıklar, tedavi şekilleri ve ilaçlar hakkında bilgi veren bir halk hekimliği kitabıdır. Tamamı 764 mısra tutan dördümlük ve beyitleriyle 11. yüzyıla ait bir şiir antolojisidir. 300'e yakın atasözü ile 11. yüzyıla ait

bir atalar sözü külliyyatıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 17-18).

DLT'nin tek yazması vardır. Ali Emirî Efendi tarafından İstanbul'da Beyazıt Camii yanındaki bir sahafta, 1917 yılında bulunmuştur. Bu yazma hâlen İstanbul'un Fatih semtindeki Millet Kütüphanesi'ndedir (Ercilasun, 2016: 316).

DLT üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Eserin ilk neşrini 1917-1919 yıllarında üç cilt olarak Kilisli Rifat yapmıştır. Daha sonra eser, Besim Atalay tarafından da eserin tıpkıbasımı ve dizini ile birlikte ayrıca neşredilmiştir (Ercilasun, 2016: 337-338). Günşen, Besim Atalay'ın çalışmasından hareketle DLT'deki savları 268 olarak tespit etmiştir (Bulut, 2016: 97-98).

Atasözlerinin ortaya çıkışı, insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih sahnesinde yer almış her milletin kendi hayat tarzına ve anlayışına göre atasözleri olmuştur. Atasözlerinin genel özellikleri şöyle sıralanabilir:

- a) Anonimdir, yani toplumun ortak malıdır.
- b) Yüzyılları bulan uzun deneme-yanılma ve gözlemlerden sonra oluşmuştur.
- c) Genel bir yargı ya da mutlaka uyulması gereken bir kural veya öğüt özelliği taşır.
- d) Kısa ve özlü bir anlatıma sahiptir.
- e) Akılda kolay tutulmak, anlatımı etkili kılmak ve kulağa hoş gelmek için söz sanatları bakımından oldukça zengindir.
- f) Kalıplaşmış sözlerdir, varyantları dışında hiçbir atasözünün sözcükleri ve söz dizimi değiştirilemez.
- g) Yükleme söylenmemiş eksilteli cümle özelliği taşıyan ve temsili atasözleri dışında her atasözü mutlak bir cümledir (Albayrak, 2009: 13-14).

Türk atasözlerinin tarihçesi, Türk edebiyatının ilk yazılı belgeleri olan Köktürk Kitabelerine kadar uzanır. Köktürk Kitabeleri'nde "(Bir şeyi) yufka iken toplaması (bükmesi) kolay imiş, ince iken kırması gene kolay; fakat yufka kalın olur ise bükmesi zorlu imiş. İnce, kalın olsa parçalanması zorlu imiş." şeklinde geçen ifâde bugün yaygın olarak kullanılan "Ağaç yaşken eğilir." atasözünün âdeti bir açıklaması şeklindedir. Yine bugün, "Tok acın hâlden anlamaz." şeklinde kullanılan atasözünün açıklaması, Kültiğin Kitabesi'nin güney tarafının 8. satırında, "Türk milleti sen tok olacaksın, açsan tokluk bilmezsin; bir de doyar isen açlık nedir bilmezsin." şeklinde yer almaktadır. Türklerin İslamiyet'i benimsedikten sonra yazdıkları Dîvânu Lugâti't-Türk, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayık'ta da birçok atasözüne yer verilmiştir (Albayrak, 2009: 5). Türkçenin ortak kaynakları olan bu eserlerin izlerini Türk lehçelerinde görmek mümkündür. Bu lehçelerden birisi de Çağataycanın devamı olan ve Orta Asya genelinde en çok konuşulan Özbek Türkçesidir.

Çağdaş Türk lehçeleri arasında kuvvetli mazisi ve tesir sahası ile öne çıkan Özbek Türkçesi ve edebiyatını dikkatle incelemek gerekmektedir. Türkistan coğrafyasının edebî dilini meydana getiren bu lehçe, Çağatay edebiyatının bir devamıdır. 20. asrın sonlarında yavaş yavaş bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya'daki Türk devletleri içerisinde Özbekistan Cumhuriyeti, üzerinde kurulu olduğu coğrafya itibarıyla Türk ve dünya kültürü için pek çok şey ifade etmektedir. Özbek edebî dilinin geliştiği ve mahsullerini verdiği bu coğrafyada, pek çok ilim

adamı yetişmiştir. Ebü'l-Leys es-Semerkindî, Ebü'l-Mu'în en-Nesefî, Zemahşerî, Ahmed Yesevî, Necmeddîn-i Kübrâ, Bahâeddin Nakşibend, Mâtürîdî gibi fıkıh, tefsir, kelâm ve tasavvuf sahalılarında zirve olmuş isimlerin yanında İbn-i Sînâ, Bîrûnî, Çağmînî, Ebû Bekir el-Harizmî, Ceyhânî, Fergânî, Ali Şîr Nevâî, Babür Şah gibi felsefe, tıp, astronomi, matematik ve edebiyat sahalılarında isim sahibi nice bilim adamı ve sanatkârın bu topraklarda yetiştiği bilinmektedir. 19. asrın sonları ve 20. asrın başlarında şekillenmeye başlayan Modern Özbekçe, günümüzde Özbekistan Cumhuriyeti'nden başka Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Doğu Türkistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerde yaklaşık 35 milyon Özbek tarafından konuşulmaktadır (Odunkıran, 2015: 1782).

Türkçenin köklü geçmişinde bu denli önemli bir yere sahip olan Özbek Türkçesinde DLT'nin izleri elbette olacaktır. Bu çalışmada atasözleri özelinde Özbek Türkçesindeki atasözleri ile DLT'deki atasözleri karşılaştırılacak ve esas olarak şu sorulara cevap aranacaktır:

- a) Özbek Türkçesinde DLT'deki atasözlerinden hangileri kullanılmaktadır?
- b) Özbek Türkçesinde kullanılan DLT'deki atasözlerinden hangilerinde biçimce ve anlamca bir farklılaşma gerçekleşmiştir?
- c) DLT ve Özbek Türkçesinde ortaklaşan atasözlerinden hangileri Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır?

Bu makalede, Besim Atalay'ın *Dîvânu Lugâti't-Türk* (Çeviri) çalışmasındaki atasözleri ile İbrahim Yoldaşev ile Muhittin Gümüş'ün hazırladıkları *Özbek Atasözleri* eserindeki atasözleri anlam ve biçim özellikleri bakımından karşılaştırılacaktır. Bu eserlerde tespit edilen atasözleri de Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri Sözlüğü* ile Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler eserlerindeki atasözleri ile karşılaştırılarak Türkiye Türkçesindeki atasözleri ile ortaklaşanlar belirlenecektir.

Söz konusu eserler incelendiğinde şu atasözlerinin anlam ve/veya biçimce ortak oldukları görülmüştür:

1. Aynen Korunan Atasözleri

DLT'de geçip aynı anlam özelliklerini kelime ve biçim farklılıkları olsa da Özbek Türkçesinde de devam ettiren atasözleridir. Bu atasözlerinde, anlamı vermek için kullanılan kavramlar genellikle ortaktır. Örneğin, DLT'de "Tağ tağka kawuşmas, kişi kişiğe kawuşur." şeklinde geçen atasözü Özbek Türkçesinde "Toğ toğ bilan qovuşmas, odam odam bilan qovuşar." şeklindedir. DLT'deki 'tağ' yerine Özbek Türkçesinde 'toğ'; DLT'deki 'kişi' yerine Özbek Türkçesinde 'odam' kullanılmıştır. DLT'de geçip Özbek Türkçesinde de aynen korunan atasözleri şunlardır:

- *Özbek Türkçesi*: Oğiz yeydi-yu, kōz uyaladi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 15).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Ağız yese kōz uyadhur (Atalay I, 2018: 55).
Türkiye Türkçesi: Ağız yer, yüz utanır (Aksoy, 2017: 122).

Bu atasözü, DLT'den günümüze anlamını kaybetmeden gelen atasözlerinden biridir. Kaşgarlı Mahmut bu atasözünün anlamını, "Birisinin armağanını yiyip de işini görmeyen ve sıkılan kişi için söylenir." şeklinde açıklar (Atalay, 2018: 55).

- *Özbek Türkçesi*: Arslan qarisa, siçqon inini poylaydi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 24).

Dîvânu Lûgati't-Türk: Arslan karısa sıçğan ötin ködhezür (Atalay III, 2018: 263).

Türkiye Türkçesi: Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir (Aksoy, 2017: 154).

Bu atasözü, “Güçlü çağında ağır ve büyük işler yapmış, büyük kazançlar elde etmiş olan kimse, güçten düşünce pek küçük işlerle uğraşır, azla yetinir.” anlamıyla bugün kullanılmaktadır. Aynı atasözü, kelime ve şekil farklılıklarıyla fakat aynı anlam özelliğiyle DLT ve Özbek Türkçesinde de geçmektedir.

- *Özbek Türkçesi*: Beş qol barobar emas (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 42).

Dîvânu Lûgati't-Türk: Bêş ernğek tüz ermes (Atalay I, 2018: 121).

Türkiye Türkçesi: Beş parmağın beşi de bir değil (Albayrak, 2009: 240).

DLT’de de, “Beş parmak düz olmaz; nasıl ki insanlar da bir değildir.” şeklinde açıklanan bu atasözü, bugün “Ana ve babaları bir olduğu halde kardeşlerin nitelikleri birbirinden farklıdır. Aynı görevle bir arada çalışan kimseler yetenek, başarı bakımından birbirinden farklıdır.” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Aynı atasözüne Özbek Türkçesinde de kelime ve şekil farklılığıyla rastlanmıştır.

- *Özbek Türkçesi*: Notaniş begonadan, tanış sayton yaxşı (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 166).

Dîvânu Lûgati't-Türk: Bilmiş yek bilmedhük kişiden yég (Atalay III, 2018: 160).

Türkiye Türkçesi: Tanıdığım şeytan tanımadığım şeytandan iyidir (Albayrak, 2009: 815).

DLT’de, “Tanıdıklarına hürmet etmekle emrolunan kimse için söylenir.” şeklinde açıklanan atasözü, aynı anlam, farklı kelime ve şekil özellikleriyle Özbek Türkçesinde de kullanılmaktadır. Bu atasözü Türkiye Türkçesinde daha farklı bir biçimde ifade edilmiştir.

- *Özbek Türkçesi*: Toma-toma kööl bōlar, tiyinlardan sōm bōlar (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 62). *tiyin*: Özbek para birimi som’un % 1’i.

Dîvânu Lûgati't-Türk: Birin birin ming bolur, tama tama köl bolur (Atalay III, 2018: 360).

Türkiye Türkçesi: Damlaya damlaya göl olur (Aksoy, 2017: 228).

“Az olsa bile bir şeyi kabulden çekinmemekle emrolunan kişi için söylenir.” şeklinde DLT’de açıklanan bu atasözü bugün, “Küçük şeyler birike birike büyük varlık oluşur, küçük şeylerin önemini biliniz, onları çarçur etmeyiniz.” anlamıyla kullanılmaktadır.

- *Özbek Türkçesi*: Bōri bilan quzğun ovda örtoq (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 132).

Dîvânu Lûgati't-Türk: Bōrining ortak, kuzgununğ yığaç başında (Atalay I, 2018: 439).

DLT ve Özbek Türkçesinde ortaklaşan bu atasözü, “Uyanık kimseler, iyi günlerinde hep güçlünün yanındadır, ama kendi menfaatlerini her şeyin üstünde tutarlar.” anlamıyla kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde bu atasözüne rastlanmamıştır.

- *Özbek Türkçesi*: İkki qōçqorniñ boşi bir qozonda qaynamas (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 105).

Dîvânu Lûgati't-Türk: İki koçnğar başı bir aşıçta pışmas (Atalay III, 2018: 382).

Türkiye Türkçesi: İki koç kafası bir kazanda kaynamaz (Aksoy, 2017: 323).

Bu atasözü DLT’de, “Bir yerde toplanan ve birisinin çıkması gereken iki başbuğ veya iki bey için söylenir.” şeklinde açıklanmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise, “Ayrı ayrı düşünceleri ve

kişilikleri bulunan iki kimse, bir arada yaşayamaz, birlikte yapılacak iş üzerinde birleşmezler." anlamıyla kullanılmaktadır.

- *Özbek Türkçesi:* Qonni qon bilan yuvib bõlmaydi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 119).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Kanıñ kan bile yumas (Atalay I, 2018: 66).
Türkiye Türkçesi: Kanı kanla yumazlar, kanı su ile yurlar (Aksoy, 2017: 343).

"Fitne, fitne ile bastırılmaz; barışla bastırılır." anlamıyla DLT'de geçen bu atasözü Türkiye Türkçesinde, "Kötü bir durum, kötülüğü sürdürecektir davranışlarla düzelmez. Buna son verebilecek davranışlarla düzelir." anlamıyla kullanılır.

- *Özbek Türkçesi:* Odam sõzlaşib tanışar, hayvon hidlaşib (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 107).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Kişi sözleşü yılki yıdlaşu (Atalay III, 2018: 104).
Türkiye Türkçesi: İnsan söyleşe söyleşe (konuşa konuşa) hayvan koklaşa koklaşa (Aksoy, 2017: 122).

DLT'de, "İnsanlar birbirleriyle konuşarak anlaştıkları gibi hayvanlar da birbirleriyle koklaşarak anlaşılır." şeklinde açıklanmıştır.

- *Özbek Türkçesi:* Kõkka tupursañ, yuziñga tuşadi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 87).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Kõkge sagursa yüzge tüşür (Atalay II, 2018: 81).
Türkiye Türkçesi: Rüzgâra tüküren, kendine tükürür (Albayrak, 2009: 765).

Bu atasözü DLT'de, "Büyüklerle fenalık yapmak isteyen adamın aynı fenalığa düşeceği." anlamında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde de bu atasözü aynı anlamıyla kullanılmaya devam etmektedir.

- *Özbek Türkçesi:* Kõzdan yiroq-kõñildan yiroq (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 91).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Kõzden yırasa kõñgülden yeme yırar (Atalay III, 2018: 366).
Türkiye Türkçesi: Gözden ırak (uzak) olan gönülden de ırak olur (Aksoy, 2017: 293).

Türkiye Türkçesinde bu atasözü, "İnsan, çevresindeki arkadaşlarını sık sık arar. Ama uzaktaki arkadaşını o kadar sık arayamadığından yavaş yavaş unuttur." anlamıyla kullanılmaktadır.

- *Özbek Türkçesi:* Zulm eşikdan kirsar, insof teşikdan çiqadi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 191).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Küç ıldin kirse törü tünğlükten çıkar (Atalay III, 2018: 120).

DLT'de, "Zulüm kapıdan girerse merhamet bacadan çıkar." anlamıyla kullanılan atasözü, Özbek Türkçesinde de kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu kullanıma rastlanmamıştır.

- *Özbek Türkçesi:* Kumuş kunga qõnsa, oltin õz oyoğı bilan keladi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 55).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Kümüş küñge ursa altun adhakın kelir (Atalay I, 2018: 166).

Bu atasözüne Türkiye Türkçesinde rastlanmamıştır. DLT'de, "İşlerinin görülmesi için parayı esirgememek gerekir." anlamıyla kullanılmıştır.

- *Özbek Türkçesi*: Piçoq ötkir bõlsa ham, õz sopini kesmaydi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 43).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Neçe yitik biçek erse õz sapın yonumas (Atalay I, 2018: 384).
Türkiye Türkçesi: Bıçak kendi kınını kesmez (Albayrak, 2009: 244).

DLT'de, "Kendi işini beceremeyip de başkalarının işini görmeye yeltenen kimse için söylenir." şeklinde açıklanan bu atasözü, Türkiye Türkçesinde, "Bir insan ne kadar kötü olursa olsun kendi yakınlarına kötülük yapamaz. İnsan, kendi kusurunu görüp gerekli dersi alarak o kusurunu gidermeye çalışmaz." anlamlarında kullanılmaktadır.

- *Özbek Türkçesi*: Kõp kulgan kõp yiğlar (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 60).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Öküş sewinç bolsa katığ oxsunur (Atalay III, 2018: 373).
Türkiye Türkçesi Ağzıları: Çok gülen çok ağlar (Yeşilyurt-Malatya Ağzı) (Aksoy vd., 2009: 82).

Bu atasözü DLT'de, "Çok sevinen kimse bu yüzden daha şiddetli kaygıya düşer. Taşkınlığı bırakmakla emrolunan kişi için söylenir." şeklinde açıklanmaktadır. Aynı atasözüne, aynı anlam özelliği ile Türkiye Türkçesinde de rastlanmıştır.

- *Özbek Türkçesi*: Suvni kõrmay, etik yeçma (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 163).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Suw kõrmekinçe etük tartma (Atalay III, 2018: 426).
Türkiye Türkçesi: Çaya varmadan paçalarını sıvama (Albayrak, 2009: 298).

DLT'de, "Bir iş gerçekleşmeden harekete geçme." anlamıyla kullanılan atasözü Türkiye Türkçesinde, "Her işin bir zamanı vardır. Bir işte başarılı olmak, o iş için en uygun zamanı kollamakla mümkündür. Zamanı gelmeden başlanan bir işten olumlu sonuç almak çok zordur." anlamıyla kullanılmaktadır.

- *Özbek Türkçesi*: Toğ toğ bilan qovuşmas, odam odam bilan qovuşar (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 62).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Tağ tağka kawuşmas, kişi kişiğe kawuşur (Atalay III, 2018: 153).
Türkiye Türkçesi: Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur (Aksoy, 2017: 227).

DLT'de, "İki dağ birbirine kavuşmaz, çünkü onlar yerlerinde çivilenmiştir. İnsanlar zaman geçse de birbirine kavuşabilir." anlamıyla uzun müddet sonra sevgilisini gören kimse için söylenen bu atasözü şekil ve anlam özelliğini kaybetmeden Türkiye Türkçesinde de kullanılmaktadır.

- *Özbek Türkçesi*: Tulki iniga qarab hursa, qõtir böladi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 168).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Tilkü õz yinige ürse udhuz bolur (Atalay I, 2018: 54), (Atalay III, 2018: 5).
Türkiye Türkçesi: Tilki öz inine girse kuduz (uyuz) olur (Albayrak, 2009: 832).

DLT'de, "İlini, boyunu, şehrini inkâr eden, eleştiren kişi için söylenir." şeklinde açıklanan bu atasözü Türkiye Türkçesinde, "Kurnaz insanların başkalarına zarar vermeden yaşamaları mümkün değildir." anlamıyla kullanılmaktadır.

- *Özbek Türkçesi*: Yozda boşi qaynamaganniñ qışda oşi qaynamas (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 178).

Dîvânu Lûgati't-Türk: Yazın katıglansa kışın sewnür (Atalay III, 2018: 159).

Türkiye Türkçesi: Yazın başı pişenin, kışın aşı pişer (Aksoy, 2017: 471).

Bugün, “Yazın güneş altında çalışan, ailesinin kışlık zahiresini kazanır. Gençliğinde çok çalışıp varlık edinen, hastalığında ve ihtiyarlığında sıkıntı çekmez.” anlamlarıyla kullanılan bu atasözü, aynı anlam özelliğiyle DLT’den Özbek ve Türkiye Türkçesine geçmiştir.

2. Anlamca Aynı, İfade Bakımından Farklı Olan Atasözleri

DLT’de geçip aynı anlam özelliğini Özbek Türkçesinde de devam ettiren atasözleridir. Fakat bu gruptaki atasözlerinde aynı anlam daha farklı kelimelerle ya da daha çeşitli ifadeler kullanılarak sağlanmıştır. Örneğin, DLT’de “İkki bogra iğüşür otra kökegün yançılır.” şeklinde geçen ve “İki beyin çarpışmasında arada zayıfların ezilmesi.” anlamıyla kullanılan atasözü Özbek Türkçesinde “İkki ot tepinsa, örtada eşak öladı.” şeklinde kullanılmaktadır. DLT’de aynı anlam bogra ‘boğa’ ve kökegün ‘gök veya et sineği’ hayvanları ile verilmişken, Özbek Türkçesinde ot ‘at’ ve eşak ‘eşek’ kelimeleri kullanılmıştır. DLT ve Özbek Türkçesinde, anlamca aynı fakat ifade bakımından farklı olarak tespit ettiğimiz atasözleri şunlardır:

- *Özbek Türkçesi*: Ariniñ uyasiga tegsañ, örtaga olib talaydi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 24).

Dîvânu Lûgati't-Türk: Arı kafçıtısa ısrur (Atalay II, 2018: 329).

Türkiye Türkçesi: Arı, kızdıranı sokar (Aksoy, 2017: 151).

“Kişi kendisini sinirlendirene saldırır, sonunda öleceğini bilse bile.” anlamıyla bugün Türkiye Türkçesinde kullanılan bu atasözü Özbek Türkçesi ve DLT’de de farklı şekilde olsa da aynı anlamı verecek şekilde kullanılmıştır.

- *Özbek Türkçesi*: İkki ot tepinsa, örtada eşak öladı (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 104).

Dîvânu Lûgati't-Türk: İkki bogra iğüşür otra kökegün yançılır (Atalay I, 2018: 188).

DLT’de, “İki beyin çarpışmasında arada zayıfların ezilmesi.” anlamında kullanılan atasözü, ifade bakımından farklı olsa da aynı anlam ile Özbek Türkçesinde de kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi atasözlerinde bu kullanıma rastlanmamıştır.

- *Özbek Türkçesi*: Muşukniñ bolasi onasiga õxşab miyovlaydi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 124).

Dîvânu Lûgati't-Türk: Muş oğlı muyavu togar (Atalay II, 2018: 14).

Türkiye Türkçesi: Kedi oğlu miyavlayarak doğar (Albayrak, 2009: 617).

DLT’de, “Babasının huyu ile huylanan çocuklar.” için söylenen bu atasözü aynı anlam özelliğiyle Özbek Türkçesinde de kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde ise bu atasözü, “Her canlı kendi soyunun özelliklerine daha doğuştan sahip olur.” anlamıyla kullanılmaktadır.

- *Özbek Türkçesi*: Muşukniñ qanoraga böyi yetmasa, “Puf, sassıq!” deydi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 123).

Dîvânu Lûgati't-Türk: Muş yakrika tegişmes, ayur kişi nengi yaraşmas (Atalay II, 2018: 105).

Türkiye Türkçesi: Kedi uzanamadığı (yetişemediği) ciğere, pis (murdar) der (Aksoy, 2017: 355).

Bu atasözü DLT'de, "İsteddiği şeye erişemeyen kimsenin onu bıraktığını, arzu etmediğini söylemesi." anlamıyla geçmektedir. Türkiye Türkçesinde, "Kişi, elde edemediği şeyi istemiyormuş, beğenmiyormuş gibi görünür." anlamıyla bugün de kullanılan bu atasözü Özbek Türkçesi ile ortaktır.

- *Özbek Türkçesi*: Ola ot-balo ot (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 19).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Taz at tafarçı bolmas (Atalay III, 2018: 149).
Türkiye Türkçesi Ağzıları: Al at hem kapar, hem teper (Van Ağzı) (Aksoy vd., 2009: 37).

DLT'de, "Alaca at yük taşımaz, çünkü onun tırnağı kötüdür." anlamıyla kullanılan atasözü Türkiye Türkçesi ağzlarında ve Özbek Türkçesinde, "Meraklıları tarafından al at, makbul sayılmaz. Çünkü al at, hırçın ve tembel olur." anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

- *Özbek Türkçesi*: Taşnaniñ tuşiga suv kiradi (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 163).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Usukmişa sakığ kamuğ suw körünür (Atalay I, 2018: 55).

DLT ve Özbek Türkçesinde ortaklaşan bu atasözü, ihtiyacı olduğu nesnenin herkes tarafından yerine getirileceğini sanan kimse için söylenir.

- *Özbek Türkçesi*: Teşik munçoq yerda qolmaz (Yoldaşev ve Gümüş, 1995: 64).
Dîvânu Lûgati't-Türk: Ötlüğ yinçü yerde kalmas (Atalay III, 2018: 30).
Türkiye Türkçesi: Delikli taş (boncuk) yerde kalmaz (Aksoy, 2017: 232).

DLT'de, "Cariyelerin uzun zaman kız oğlan kız kalarak duramayacaklarını, onları bir alan bulunacağını bildirmek amacıyla söylenir." şeklinde açıklanan bu atasözü, Türkiye Türkçesinde DLT'den farklı bir anlam kazanarak "Bilgili, becerikli kişi boşa bırakılmaz. Mutlaka bir işin başına getirilir." şeklinde kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde de bu atasözü kullanılmaktadır.

SONUÇ

Atasözleri, bir milletin sosyokültürel hayatını yansıtan özlü sözlerdir. Dünyadaki en eski milletlerden biri olan Türklerin sosyokültürel hayatını, tecrübelerini, başından geçen ibret verici olayları sayıları binlerle ifade edilebilecek atasözlerinde bulmak mümkündür. Bu atasözleri sözlü kültürde yaşadığı kadar yazılı edebiyatımıza da ilk yazılı eserimiz olan Köktürk Kitabelerinden başlamak üzere, tüm yönüyle yansımıştır. Dîvânu Lugâti't-Türk de bu eserlerden biridir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit edilen 268 atasözünün birçoğu Türk lehçelerinde hem eserin yazıldığı dönemde kullanılmış hem de bugün kullanılmaya devam etmektedir. Özbek Türkçesi de bu lehçelerdendir.

Verimli topraklara ve Semerkant, Buhara, Taşkent gibi Türk kültür dünyasında çok önemli yerlere sahip olan Özbekistan, tarih boyunca birçok istilaya maruz kalmıştır. 13. yüzyılın başındaki Moğol istilası tüm dünyayı olduğu gibi Özbekistan'ı da derinden etkilemiş ve ülkenin kültür merkezleri yağmalanmıştır. Ülke, 15.yüzyılda yeniden toparlansa da bu durum uzun sürmemiş ve Özbekistan uzun bir süre hanlıklara bölünerek Hîve, Buhara ve Hokand Hanlıkları şeklinde yönetilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise güçlenen Rusya'nın saldırılarına karşı koyamayan Özbekler bağımsızlıklarını kazandıkları 1992 yılına kadar Rusya'nın hâkimiyetinde yaşamaya mecbur kalmışlardır. Bütün bu istilalar, iç

karışıklıklar ve özellikle de Rusya'nın uzun süren hâkimiyeti Özbek Türkçesini de derinden etkilemiştir. Özbeklere Rusya tarafından uygulanan zorunlu göç politikası ve özellikle Rusçanın Özbek Türkçesi üzerinde etkisi ile dildeki yabancılaşma artmış ve Ali Şir Nevâyî'nin yaşadığı topraklardaki Türkçe özünü kaybetmeye başlamıştır. DLT'deki 268 atasözünden sadece 26'sının Özbek Türkçesinde kullanılmaya devam ediyor oluşu da Özbek Türkçesindeki yozlaşmanın delillerinden biridir.

Çalışmamızda, Özbek Türkçesinde bugün kullanılmaya devam eden 19 atasözünün anlam ve ifade bakımından aynen korunarak Dîvânu Lugâti't-Türk ile ortaklaştığı görülmüştür. Bu atasözleri uzun tarihleri boyunca Özbek Türkçesine özgü ses ve şekil özelliklerine bürünse de anlam ve ifadelerini muhafaza etmeyi başarmışlardır.

Özbek Türkçesinde bugün kullanılmaya devam eden 7 atasözünün de ifade bakımından ufak değişikliklere uğrasa bile anlam bakımından Dîvânu Lugâti't-Türk'teki atasözleriyle ortaklaştığı belirlenmiştir. Ortaklaşan atasözlerinde özellikle, saygı, çalışkanlık, iyilik ve dostluk kavramları vurgulanmıştır. "Notaniş begonadan, tanış şayton yaxşi." atasözünde dostluk; "Qonni qon bilan yuvib bõlmaydi." ve "Kumuş kunga qõnsa, oltin õz oyoği bilan keladi." atasözlerinde iyilik; "Ariniñ uyasiga tegsañ, õrtağa olib talaydi." atasözünde saygı; "Yozda boşi qaynamaganniñ qışda oşi qaynamas." atasözünde çalışkanlık ve fedakârlık; "Suvni kõrmay, etik yeçma." atasözünde sabır; " kavramları ön plana çıkarılmıştır.

Dîvânu Lugâti't-Türk ile Özbek Türkçesinde ortaklaştığı tespit edilen 26 atasözünden 19 tanesinin Türkiye Türkçesi atasözleri ile 2 tanesinin de Türkiye Türkçesi ağızlarındaki atasözleri ile anlam ve ifade bakımından benzerlikler taşıdığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2017). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Atalay, B. (2018). *Divânü Lûgat-it Türk (Çeviri-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bulut, S. (2016). Divânü Lûgâti't-Türk'ten Ahıska Türkleri Yazılı ve Sözlü Diline Geçen Atasözleri. *Journal of Turkish Language and Literature (Litteraturca)*, 95-112.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B., ve AKKOYUNLU, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gültekin, M. (Nisan 2013). Özbek Atasözlerinin Cümle Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 483-500.
- Günşen, A. (2006). Dîvânu Lûgâti't-Türk'teki Savların Cümle Yapısı. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kurultayı*. 3, s. 1041-1054. Ankara: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kurumu, T. D. (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kurumu, T. D. (2009). *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I-II*. (Ö. A. AKSOY, C. DİLÇİN, K. ACARLAR, M. TOLLUOĞLU, P. KUTLAR, Y. PÜSKÜLLÜOĞLU, ve N. ŞENER, Dü) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Odunkıran, F. (2015). Dr. Emek Üşenmez'in Modern Özbek Türkçesi Adlı Eseri Üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)* , 1782-1785.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yoldaşev, İ., ve GÜMÜŞ, M. (1995). *Özbek Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.